

Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov

POVZETEK: V članku se avtor ukvarja z analizo kulturnega profila slovenskih tranzicijskih elit v kontekstu vključevanja Slovenije v Evropsko unijo. Pri tem ga še posebej zanimajo tiste kulturne značilnosti, ki najbolj vplivajo na to, kako elite opravljajo svojo vlogo nosilca družbene modernizacije. Predvideva, da imajo pri vključevanju v Evropsko unijo elite dvojno vlogo: po eni strani so zastopniki nacionalnih teženj in interesov v evropskem prostoru, po drugi strani pa so dejavnik »evropeizacije« družbe (uvedba evropskih standardov). Ugotavlja, da kljub njihovi relativni uspešnosti v tem procesu obstajajo določene pomanjkljivosti, ki so posledica tako zgodovinskega razvoja kot strukturiranosti političnega prostora v tranzicijskem obdobju in ki sprožajo skepticizem glede razvojne vloge elit.

KLJUČNE BESEDE: elite, kulturni profil, Slovenija, modernizacija, Evropska unija

1 Uvod

V kontekstu postsocialističnih družb, kakršna je slovenska, je elita, oz. bolje rečeno elite¹, eden od ključnih generatorjev sistemske transformacije v smislu oblikovanja družbene ureditve zahodnega tipa, pri čemer je integracija v Evropsko unijo (EU) eden od najpomembnejših dejavnikov omenjene transformacije. Elite so tudi same vpete v omenjene transformacijske procese in s tem podvržene preoblikovanju lastnega ustroja (diferenciacija, avtonomizacija in pluralizacija elit). Zato lahko rečemo, da se slovenske elite nahajajo šele v fazi konsolidacije, v smislu vzpostavitve skupin s prepoznavno identiteto in statusom. Za razumevanje družbenih sprememb po padcu komunističnega režima je vsekakor pomembno poznavanje njihovega značaja, saj je od njega v mnogem odvisen rezultat družbene transformacije.

Pri vključevanju v Evropsko unijo ima slovenska nacionalna elita – tako kot elite drugih novih članic Evropske unije – dvojno vlogo: po eni strani je zastopnik nacionalnih teženj in interesov v evropskem prostoru, po drugi strani pa je dejavnik »evropeizacije« družbe. Evropeizacija je tukaj mišljena kot uveljavljanje evropskih norm in standardov z namenom ustvariti institucionalni in normativni okvir, ki bo kompatibilen z družbami evropskega razvojnega jedra. Pri tem so pomembne kulturne značilnosti elit, kot sta razmerje med nacionalno in lokalno identiteto ali stopnja vrednotne in nazorske plu-

1. Gre za različne funkcionalno ločene segmente nacionalne elite. V tem prispevku bo govor o treh segmentih: o politični, ekonomsko-poslovni in kulturni eliti.

ralnosti, pa tudi nekatere druge značilnosti, ki vplivajo na njihov kulturni profil (npr. vpetost v mednarodna omrežja in njihova interesna motiviranost v odnosu do evropskih povezav). Predvsem nas zanima, kako »evropske« so same (gre za lastnosti, kot so kompetenca, pluralnost, odprtost, fleksibilnost) in koliko so sposobne to evropskost lokalno implementirati. Predpostavljamo namreč, da je za uspešno integracijo v evropski okvir potrebna ustrezna kombinacija svetovljanskih (evropskih) vrednot ter pripadnosti in zavezanosti nacionalni skupnosti.

2 O problematiki elit

Problematika elit predstavlja pomembno težišče družboslovnega – predvsem sociološkega – preučevanja. Nekateri sociološki klasiki – Pareto, Mosca itd. – so elito opredelili kot tisto družbeno manjšino, ki po svojih sposobnostih izstopa iz družbe in ji je kot takšna nadrejena.² Vendar je že od začetka značilna dvojnost opredelitve elitnosti. Večina sodobnih raziskovalcev elit izpostavlja strukturni vidik. Tako elito opredeljujejo kot »tiste posameznike, ki so na podlagi svojih strateških pozicij v različnih pomembnih organizacijah zmožni stalno in bistveno vplivati na nacionalno politiko« (Field in dr. 1990: 152) oz. ki »na podlagi aktivnega nadzora nad družbenimi resursi posedujejo veliko družbeno moč« (Etzioni-Halevy 1993: 94). Tisto, kar je značilno za elito, je torej njena strukturna umeščenost na ključne družbene položaje, iz katerih izhaja njena moč. Vendar pa za vzdrževanje svojega položaja elita potrebuje določeno znanje in sposobnosti (tako so tudi klasiki teorije elit menili, da so na oblasti tisti, ki v določeni situaciji posedujejo najustreznejše lastnosti, se pravi tudi znanja).

V sodobni družbi imamo opraviti z diferenciacijo »vrha družbe«. Tako ne gre več za homogeno skupino na vrhu družbene piramide, ampak za to, kar S. Keller (1991) imenuje »stratarhija«, tj. obstoj različnih področnih oz. sektorskih piramid, na katerih čelu so različne in medsebojno ločene elite. Čeprav nekateri avtorji (Mills 1965; Bachrach 1967; Pateman 1970) vidijo elite v sodobni družbi kot tesno povezane in interesno usklajene, pa predstavniki demokratične teorije elit (Etzioni-Halevy 1989, 1993, 1997; Higley in Lengyel 2000; Sartori 1987) trdijo, da elite ne predstavljajo enotnega korpusa moči, ampak sklop relativno avtonomnih skupin s pogosto navzkrižnimi interesi. Tako tudi ne delujejo kot dejavnik zaviranja demokracije, ampak – nasprotno – njenega ohranjanja, s tem ko z medsebojnim nadzorom ohranjajo ravnotežje moči v družbi (v smislu sistema »*checks and balances*«). Avtonomija različnih segmentov elite glede posedovanja določenih resursov (materialnih, organizacijskih, simbolnih) tako preprečuje posameznemu od njih (ali ga pri tem vsaj ovira) – predvsem oblasti oz. politični eliti, da bi si podredila celotno družbo (Etzioni-Halevy 1989).

V splošnem se v raziskavah elit pojavlja delitev (nacionalnih elit) na politično, gospodarsko in kulturno elito, pri čemer se v politično elito uvršča ključne ljudi iz izvršilne, zakonodajne in sodne veje oblasti; v gospodarsko elito vodilne ljudi v gospodarskih družbah, v kulturno elito pa ključne nosilce znanstvenega, umetniškega in medijskega življenja.

2. Glej npr. Pareto 1997 in Mosca 1997.

V skladu s funkcionalno diferenciranostjo in instrumentalno specializiranostjo se razlikuje tudi kulturni značaj posameznih sektorskih elit. Elite namreč poleg instrumentalne opravljajo tudi simbolno in moralno vlogo. Simbolna vloga akterja kolektivne identifikacije je najbolj izrazita pri kulturni eliti, čeprav tudi politična elita deluje kot simbolni akter v smislu spodbujanja identifikacije državljanov s politično ureditvijo. Moralna vloga elit (ki je s simbolno tesno povezana) se nanaša na postavljanje norm in principov, na katerih naj bi temeljila družba. Zaradi moralne diferenciranosti sodobnih družb, ko za posamezna področja veljajo specifični sistemi pravil in norm delovanja, obstajajo moralne razlike med različnimi strateškimi elitami, saj se lastnosti in vrline, ki so zanje relevantne, razlikujejo glede na vlogo, ki jo posamezna elita opravlja v družbi. Zato je za oblikovanje in vzdrževanje konsenza med elitami o temeljnih družbenih predpostavkah, ki je nujen za strateško usmerjanje družbe, potrebna določena stopnja (moralno-vrednotne in osebnostne) kompatibilnosti in relativno pogosta komunikacija med pripadniki različnih elit.

3 Elite kot nosilci družbene modernizacije

Značaj elit in njihov položaj v družbi sta odvisna od zgodovinskih okoliščin, predvsem institucionalne strukture, prevladujočih kulturnih vzorcev in odnosov elit do ostalih družbenih skupin (Eisenstadt 1973: 34). Vendar pa imajo elite predvsem ob intenzivnih družbenih spremembah zelo aktivno vlogo. V tem kontekstu jih je mogoče opredeliti kot »tiste posameznike in skupine, ki ustvarjajo in nadzorujejo družbene institucije« (Kaminski in Kurczewska 1994: 136). To pomeni, da s svojimi dejavnostmi pomembno določajo smer in obseg družbenih sprememb ter s tem vplivajo na značilnosti nastajajoče ureditve. Kakor je kakovost elit v veliki meri odvisna od prevladujočega kulturnega miljeja, predvsem od obstoja vrednot, ki elite »silijo« k večji odzivnosti in inkluzivnosti, pa je od njihove kakovosti v veliki meri odvisna učinkovitost delovanja demokracije (Welzel 2002; Welzel in dr. 2003).

To velja tudi za razmere v državah Vzhodne in Srednje Evrope po prehodu iz socializma. Čeprav nekateri menijo, da se v analizah postsocialistične tranzicije vloga elit kot nosilcev teh procesov preveč poudarja (McSweeney in Tempest 1993), pa vseeno drži, da je od značaja elit, tj. od lastnosti, kot so kompetentost, odprtost in odgovornost, ter od razmerij med različnimi segmenti elit v veliki meri odvisna uspešnost modernizacije omenjenih družb. Tako mnogi avtorji vidijo odnos med režimsko in opozicijsko elito kot enega glavnih dejavnikov, ki so vplivali na način demokratičnega prehoda (Huntington 1991; Karl in Schmitter 1991; Gill 2000). V razmerah po zlomu bivšega sistema, ki so jih nekateri poimenovali »institucionalni vakuum« (Lijphart in Waisman 1996) ali »kreativni kaos« (Ágh 1994), so imeli nosilci političnih sprememb pri oblikovanju institucionalnih rešitev na različnih področjih relativno proste roke. (Kar pa seveda ne pomeni, da se jim ni bilo treba ozirati na interese tistih, ki so jih zastopali, in na vrednote okolja.)

Kot enega najpomembnejših dejavnikov, povezanih s problematiko elit, se običajno navaja njeno konfiguracijo, tj. razmerja med njenimi različnimi frakcijami, ter

dinamiko menjav, tj. razmerje med cirkulacijo in reprodukcijo elit. Pri tem obstajajo med posameznimi postsocialističnimi državami precejšnje razlike. To potrjujejo tudi rezultati različnih empiričnih raziskav.³ Glede na te podatke lahko rečemo, da je situacija na Madžarskem, Poljskem in Češkem bližja principu cirkulacije na elitnih položajih, kar do neke mere velja tudi za baltske države; medtem ko denimo v Rusiji prevladuje reprodukcijski princip, ki mu je (bilo vsaj do nedavno) bliže tudi stanje v Sloveniji.⁴ Pri tem velja opozoriti na razlike med posameznimi segmenti elite, saj je prišlo v politični in kulturni eliti do večjih sprememb kot v gospodarski eliti.

Konfiguracija elite in dinamika odnosov med različnimi elitnimi frakcijami pomembno vpliva na naravo političnega režima, predvsem v smislu možnosti stabilizacije demokracije. Kot pišejo Higley in sodelavci (1998), je za razvoj stabilne poliarhične demokracije potreben konsenzualni tip elite, za katerega sta značilni visoka stopnja tako integriranosti (v vrednotnem in interakcijskem smislu) kot diferenciranosti (heterogenost in avtonomija različnih elitnih segmentov). Ta tip elite pa se lahko vzpostavi le na podlagi ustrezne cirkulacije elit, ki zagotavlja kontinuirane, a postopne in mirne spremembe na elitnih položajih. Predvsem gre za relativno razpršenost politične moči, ki se izraža v obstoju realne alternative vsakokratni oblasti in v vsaj občasnih menjavah vladajoče politične opcije. Glede tega se dežele nekdanjega socialističnega tabora med seboj precej razlikujejo. Tako se je predvsem na Poljskem in Madžarskem vzpostavil vzorec zaporednih menjav na oblasti, kar kaže na precejšnje politično ravnovesje. Medtem je drugje – npr. v Sloveniji, na Hrvaškem ali na Slovaškem – določena politična opcija uspela zasesti oblast za daljše obdobje (v slednjih dveh je šlo za določene elemente avtoritarizma). Poseben primer so nekatere bivše sovjetske republike, npr. Belorusija, kjer je šel razvoj v smer ponovne vzpostavitve diktature.

Večina dosedanjih raziskav elit v postsocialističnih družbah je bila usmerjena na njihove formalne položaje in značilnosti (Bozoki 2003). Ob tem se je zanemarjalo kulturno dimenzijo, tj. različne kulturne vidike, povezane s problematiko elit, denimo njihove kulturne značilnosti, kot so kompetence, vrednotna usmeritev ali identiteta; kljub temu, da so nekatere od teh raziskav vsebovale nekatere kulturne elemente, kot so izobraženost, značilnosti življenjskih stilov itd. To pa so vidiki, ki so izredno pomembni za razumevanje delovanja elit in njihove vloge pri modernizaciji postsocialističnih družb. Kulturni

3. Še posebej velja omeniti obsežno mednarodno primerjalno študijo o nacionalnih elitah, ki je bila opravljena v nekaterih državah postsocialistične tranzicije v letih 1990–94 (kot del projekta *Social Stratification in Eastern Europe*). V okviru te raziskave je bilo opravljenih okoli 40.000 intervjujev, in sicer z nosilci nomenklaturnih pozicij v letu 1988 ter s pripadniki novih političnih, ekonomskih in kulturnih elit v letu 1993, poleg tega pa v vsaki državi še s primerjalnim vzorcem naključno izbranih predstavnikov celotne populacije. Ob koncu leta 1993 so bili dostopni podatki za Poljsko, Madžarsko in Rusijo. Poleg tega so bile raziskave nacionalnega profila elite opravljene še na Češkem, v baltskih državah in v Sloveniji.

4. Za primerjalne podatke o stopnji reprodukcije/cirkulacije elit na Madžarskem in Poljskem glej Szelenyi in Szelenyi 1995. Za Poljsko glej Wasilewski 1999. Za baltske države glej Steen 1997. Za Češko glej Srubar 1998; Mahonin in Tuček 2000. Za Slovenijo glej Kramberger 1998; Igljč in Rus 2000.

profil elit je rezultat preteklega razvoja, ki je bil v marsičem bistveno drugačen kot v razvitih zahodnih družbah, saj so bile za bivši družbeni sistem značilne poteze, kot sta pomanjkanje avtonomije posameznih področnih elit in ideološko motivirani antielitizem, ki so negativno vplivale na možnost oblikovanja elit kot specifičnih družbenih skupin. Kulturni značaj elite je v mnogočem odvisen tudi od njene konfiguracije, predvsem od stopnje pluralizma in avtonomije različnih elitnih segmentov. Tako se v razmerah zaprtosti in ekskluzivnosti elite težko vzpostavijo meritokratski kriteriji rekrutacije na elitne položaje, s tem pa tudi kompetentnost nosilcev strateških pozicij, saj je politična ali ideološka lojalnost pogosto pomembnejša od znanja in sposobnosti. Kompetentna in intelektualno produktivna elita se lahko oblikuje le na podlagi inkluzivnosti, tj. možnosti dostopa posameznikov iz različnih socialnih in nazorskih okolij do javnih (finančnih, organizacijskih, medijskih) resursov, kar omogoča odprt in enakopraven dialog o ključnih družbenih vprašanjih. Tako lahko rečemo, da je v tistih tranzicijskih državah, ki so uspeli v največji meri vzpostaviti stanje odprtosti in pluralnosti, največ možnosti za oblikovanje elite, kompatibilne z elitami razvitih zahodnih družb.

4 Elite in integracija v evropski institucionalni okvir

Tudi pri »vračanju v Evropo«, se pravi, pri vključevanju držav Vzhodne in Srednje Evrope v evropske povezave, so imele (in še vedno imajo) elite zelo pomembno vlogo. To še posebej velja za politično elito. V njenih rokah je bil proces pogajanj o vključitvi, sprejemanje odločitev, povezanih s tem, in uveljavljanje skupnega evropskega reda. Kot je bilo zapisano že v uvodu, imajo elite novih članic EU dvojno vlogo: po eni strani nastopajo kot zastopniki nacionalnih teženj in interesov v evropskem prostoru, po drugi strani pa kot dejavnik evropeizacije. Zato je tudi pozornost raziskovalcev integracijskih procesov pogosto usmerjena v vlogo nacionalnih elit pri usmerjanju teh procesov.

Analiza volilnih programov in tudi konkretnih ravnanj kaže, da je večina pomembnejših političnih strank usmerjena proevropsko, tj. da podpirajo članstvo v Evropski uniji kot nekaj nedvoumno potrebnega in celo zaželenega.⁵ Obstajajo sicer razlike v stopnji »evroentuziazma«. Tako npr. na Češkem nekdanja vladajoča Državlanska demokratska stranka goji precej evroskeptičnih sentimentov (čeprav samo članstvo v Uniji podpira), podobnih tistim britanskim konservativcem, kar se izraža v njihovi kritičnosti do delovanja evropskih institucij. Tudi na Poljskem je nasprotovanje evropskim povezavam v nekaterih strankah precej izrazito. Pri tem prednjači stranka Samoobramba, ki nastopa predvsem kot zastopnik kmečkih interesov, ki naj bi bili v Uniji ogroženi. Vendar pa nasprotovanje močnejšemu povezovanju najdemo tudi pri drugih frakcijah politične elite, kar se je izrazilo pokazalo na volitvah v Evropski parlament spomladi 2004. Tako je npr. ob glasovanju o evropski ustavi v Evropskem parlamentu več kot polovica poljskih predstavnikov glasovala proti.

Za razliko od nacionalnih elit je odnos subnacionalnih (regionalnih, lokalnih) elit do širitve bolj pragmatične kot normativne narave. Kot ugotavljajo Hughes in sodelavci

5. Za Slovenijo glej Brinar in Svetličič 1999; za Češko glej Cabada 2000, 2002; za Poljsko glej Stawarska 1999.

(2002) v svoji raziskavi stališč pripadnikov lokalnih elit v treh vzhodno- oz. srednje-evropskih državah: Sloveniji, Madžarski in Estoniji,⁶ so te precej nezainteresirane za proces integracije in dokaj slabo informirane o njem. To bi lahko predstavljalo potencialen vir evroskepticizma, če bi se izkazalo, da bodo materialne koristi od članstva v Uniji manjše od pričakovanj.

Vseeno pa, kot že zapisano, vsaj med elitami, ki vodijo državno politiko novih članic EU, ne zasledimo odkritejšega nasprotovanja integraciji njihovih držav v evropski institucionalni okvir. Omenjeni avtorji pojasnjujejo ta »evropski konsenz« s trojno funkcionalno logiko, sestavljeno iz simbolnega, legitimizacijskega in usmerjevalnega vidika (prav tam 331–332). Prvič, simbolizira distanco do starega komunističnega režima in preusmeritev od Vzhoda k Zahodu. Drugič, pomaga legitimizirati tranzicijske ukrepe s tem, da jih povezuje s prihodnjimi političnimi in ekonomskimi koristmi članstva v Uniji. In tretjič, članstvo v Uniji je postalo ključni projekt nacionalnih elit držav Vzhodne in Srednje Evrope ter s tem usmerjevalec njihovih nadaljnjih aktivnosti. Prav pot, ki jim jo je Unija začrtala v obliki pogojev (na katere so kot šibkejši partnerji v pogajanjih morali pristati), jim je v marsičem olajšala sprejemanje odločitev, potrebnih za izvedbo nujnih reform na različnih področjih.

Pretežni del vzhodno- in srednjeevropskih elit tako vidi članstvo v Evropski uniji kot pogoj za evropeizacijo nekdanjih socialističnih družb, tj. za vzpostavitev institucionalne strukture, vrednot in principov, značilnih za etablirane zahodne demokracije. Vendar pa je pri tem pomembno, kako »evropske« so same elite, se pravi, koliko so po svojih vrednotah, znanjih in sposobnostih kompatibilne z zahodnimi elitami in kakšen je njihov položaj nasproti njim. Pomembno pa je tudi to, koliko so sposobne to evropskost lokalno implementirati.

5 Kulturni značaj slovenskih tranzicijskih elit

Omenjene ugotovitve glede vloge elit v okviru demokratizacije držav nekdanjega socialističnega tabora in njihove integracije v evropski institucionalni okvir v pretežni meri veljajo tudi za Slovenijo. V tem delu prispevka bodo prikazani izsledki nekaterih raziskav slovenskih elit, predvsem njihovih kulturnih značilnosti. Poudarek bo na informacijah, pridobljenih v okviru mednarodnega raziskovalnega projekta *After Accession. The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or Liability*,⁷ s katerim je bil vsebinsko povezan tudi projekt *Kulturne značilnosti sloven-*

6. Raziskava je bila izvedena v letih 1999 in 2000 v obliki intervjujev s pripadniki lokalne elite v drugih največjih mestih omenjenih treh držav (v slovenskem Mariboru, madžarskem Pecu in estonskem Tartuju). Več o raziskavi glej pri Hughes in dr. 2002.

7. Projekt je potekal v letih 2003–2004 v koordinaciji dunajskega Institut für die Wissenschaften vom Menschen (IWM) in se je ukvarjal s proučevanjem medkulturnih stikov na področjih podjetništva, državne administracije in ekonomske znanosti med akterji iz obstoječih in bodočih oz. novih članic EU. Namen primerjalne raziskave je bil in vivo raziskati soobstanje "vzhodnih" in "zahodnih" kulturnih vzorcev ter verjetnost njihove konvergence ali divergence na teh področjih. Vanj je bilo vključenih osem nekdanjih socialističnih držav:

skih elit v kontekstu vključevanja v Evropsko unijo, ki je v letih 2003–2004 potekal na Fakulteti za družbene vede.

5.1 Nekaj podatkov o slovenskih pozicijskih elitah

Leta 1995 je bila pod vodstvom A. Krambergerja opravljena empirična raziskava *Elite na Slovenskem*, ki je pomenila analizo slovenske politične, gospodarske in kulturne elite. Pri tem je šlo za pozicijsko opredelitev elite, se pravi, da so bili kot pripadniki elite detektirani nosilci najpomembnejših institucionalnih položajev na že omenjenih treh področjih (na političnem področju ključni ljudje iz zakonodajne, izvršilne in sodne veje oblasti; na gospodarskem področju vodilni ljudje v najpomembnejših podjetjih; na kulturnem področju pa vodilni ljudje v znanstvenih, umetniških in izobraževalnih institucijah).

Ugotovljena je bila relativno visoka stopnja reprodukcije elit, višja kot v primerljivih državah Vzhodne in Srednje Evrope.⁸ Stopnja reprodukcije znaša v povprečju 77 %, največja je v gospodarstvu (84 %), najmanjša v politiki (66 %), v kulturi pa znaša 78 % (Kramberger 1998, 1999; Igljč in Rus 2000). Ob tem velja povedati, da je stara elita pokazala relativno visoko sposobnost adaptacije, kar dokazuje sestava njihovih socialnih omrežij, kjer je prišlo po spremembi sistema do korenitih sprememb, kar pomeni, da so se pripadniki reformirane stare elite začeli povezovati z novimi (in novim razmeram primernejšimi) ljudmi.

Med vsemi elitnimi sektorji je kulturna elita najbolj izobrazena, saj ima 91 % njenih pripadnikov dokončano najmanj visoko izobrazbo. Pri politični eliti je ta delež 82,4 % in pri gospodarski 74,3 %. To je razumljivo, saj je na tem področju (to še posebej velja za akademsko sfero) izobrazba eden ključnih pogojev za poklicno promocijo, medtem ko so v gospodarstvu in politiki prisotni tudi drugi pomembni kriteriji (poslovna uspešnost oz. politična podpora). Pripadniki kulturne elite se tudi najbolj zavedajo pomena izobrazbe za njihovo elitno promocijo, saj jih 88,2 % meni, da je bila izobrazba zelo ali precej pomembna za vstop v elito, kar je več kot pri politični (77,3 %) in gospodarski eliti (72,4 %). (Izobrazba je sicer poleg izkušenj in entuziazma med tistimi dejavniki, ki jih pripadniki vseh treh sektorjev elite štejejo za najpomembnejše pri svoji elitni promociji.) Kulturna elita v povprečju izhaja tudi iz bolj izobrazenih družin. Tako delež očetov pripadnikov današnje politične elite z visoko izobrazbo znaša 34,3 %, medtem ko je pri politični eliti ta delež 27,3 %, pri gospodarski eliti pa 21,8 %. Kulturna elita je tudi najbolj urbanega izvora, saj je bilo 43,5 % pripadnikov kulturne elite rojenih v Ljubljani ali Mariboru kot dveh daleč največjih slovenskih mestih, medtem ko je bilo

Slovenija, Češka, Poljska, Madžarska, Romunija, Bolgarija, Hrvaška ter Srbija in Črna gora. Tovrstno raziskovanje se nadaljuje v okviru projekta Eastern Enlargement – Western Enlargement: Cultural Encounters in the European Economy and Society after the Accession, ki je bil potrjen v okviru 6. okvirnega programa, ki ga financira Evropska komisija. Del tematskega fokusa projekta se nanaša tudi na prenos administrative kulture v te države in na kulturne značilnosti njihovih politično-administrativnih elit.

8. Treba je povedati, da se je ta raziskava v določenih metodoloških značilnostih, denimo glede določitve vzorca, razlikovala od prej omenjene Szelenyijeve raziskave.

v politični eliti takšnih 31,4 % in v ekonomski eliti 28,4 % pripadnikov. V starosti 14 let je v teh dveh mestih živel 55,6 % pripadnikov kulturne elite, 44,1 % pripadnikov politične in 37,5 % pripadnikov gospodarske elite. Vendar pa je povprečna izobrazbenost slovenske kulturne elite nižja kot v nekaterih drugih tranzicijskih državah (Madžarski, Poljski in Rusiji), prav tako je manjši tudi njihov podedovani družinski kapital (izobrazba očetov in starih očetov).⁹

Zanimivo je tudi vprašanje samopercepcije članov nove slovenske elite. Izkazalo se je namreč, da se večina evidentiranih pripadnikov elite ne prepozna kot člani elite. Vendar pa je bilo v kulturni eliti največ takšnih (44,6 %), ki se imajo za pripadnike elite, medtem ko je v politični eliti takšnih 41,7 % in v gospodarski eliti 28,2 %. Tovrstne razlike med posameznimi segmenti elite so posledica različnih načinov pridobivanja virov za elitne pozicije. Ti so pri kulturni eliti izrazito meritokratski, saj v pretežni meri temeljijo na odličnosti in kvalitetah, priznanih s strani ustrezne referenčne skupine (denimo znanstvene ali umetniške skupnosti), zato so dokaj neproblematični. To ne velja za ostala dva segmenta. Politika in njeni nosilci uživajo dokaj nizek ugled v javnosti, na gospodarskem področju pa je v procesu lastninske transformacije prišlo do pojavov, ki jih je javnost ocenila za problematične. Gre predvsem za t. i. divje lastninjenje, kjer so posamezniki prišli do premoženja na (v očeh mnogih) sporen, če ne že kar nezakonit način. Zato je tudi legitimnost nosilcev ekonomske moči manjša.

5.2 Kulturne značilnosti slovenskih elit – predstavitev empiričnih rezultatov

Pri raziskovanju v okviru projekta *Kulturne značilnosti slovenskih elit v kontekstu vključevanja v Evropski unijo* smo uporabljali predvsem kvalitativni pristop. Glavna raziskovalna metoda pri izvajanju projekta so bili polstrukturirani intervjuji. Opravljenih je bilo dvaindvajset intervjujev z relevantnimi sogovorniki, tako s pripadniki elite (npr. aktualni ali sedanji člani vlade in ostali visoki državni uradniki) kot s poznavalci problematike (v določenih primerih je bilo oboje združeno v eni osebi).¹⁰ Poleg tega smo

9. Za primerjavo glej Fodor in dr. 1995.

10. Struktura intervjuvanih je diferencirana tako v profesionalnem kot v funkcionalnem smislu. Sestoji namreč tako iz državnih uradnikov in diplomatov kot iz politikov in ljudi iz civilnodružbene sfere, tistih, ki opravljajo delo v Sloveniji, in tistih, ki opravljajo delo v tujini, iz Slovencev in tujcev, ki opravljajo svoje delo v Sloveniji. Razdelimo jih lahko na štiri skupine: na politike (dva intervjuja, en aktualni in en bivši član vlade), državne uradnike (pet intervjujev, trije z visokimi uradniki in dva z uradnikoma srednjega ranga), diplomate (deset intervjujev, šest s slovenskimi diplomati, od katerih jih je pet visokega diplomatskega ranga, eden pa srednjega ranga – ki pa je kasneje zapustil diplomantke vode in sedaj dela v državni upravi; ter štirje intervjuji z visokimi tujimi diplomati, od katerih prihajajo trije z držav članic EU, medtem ko prihaja ena intervjuvanka iz države kandidatke za vstop v EU) ter ljudi iz akademske in civilnodružbene sfere (pet intervjujev, štirje univerzitetni predavatelji in vodja mednarodnega izobraževalnega programa). Sedemnajst intervjuvancev je moškega in pet ženskega spola. Intervjuji so bili opravljeni v obdobju med oktobrom 2003 in decembrom 2004. Glavnino skupine predstavljajo ljudje iz administracije in državne uprave oz. v splošnem ljudje, ki so neposredno vpeti v mednarodne povezave, predvsem na političnem

uporabili druge (primerjalne) informacije iz mednarodnega projekta *After the Accession. The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or a Liability*. Na ta način smo lahko ustvarili celovitejšo sliko stanja; pri naši raziskavi je bila namreč izrazito prisotna primerjalna dimenzija. To pomeni, da smo iskali podobnosti in razlike med posameznimi elitnimi segmenti glede zgoraj predstavljenih značilnosti. Poleg tega nas je zanimala primerjava slovenskih elit z elitami drugih evropskih držav. Še posebej smo izpostavili primerjavo z elitami iz držav s področja Vzhodne in Srednje Evrope, držav, ki jih s Slovenijo družijo številne podobnosti tako glede kulturnega in zgodovinskega razvoja kot tudi glede njihovega trenutnega političnega položaja.

V intervjujih smo so osredotočili na naslednja področja, povezana z značajem slovenskih elit: kompetence, vrednote in identiteta, odnosi med posameznimi segmenti elite, mednarodna integriranost ter način delovanja elit, predvsem v kontekstu vključevanja Slovenije v EU. Za začetek nas je zanimalo, kaj si sogovorniki sploh predstavljajo pod pojmom elite. Nato smo želeli dobiti njihovo oceno znanja in usposobljenosti pripadnikov slovenskih elit za delo, ki ga opravljajo, kriterijev, ki prevladujejo pri rekrutaciji na elitne položaje, ter odprtosti slovenskih elit za vstop novih članov. Nadalje nas je zanimalo, kolikšna je stopnja samozavedanja pripadnikov slovenske elite, kakšen je njihov občutek pripadnosti (razmerje med nacionalno in evropsko identiteto), kolikšna je stopnja nazorskega pluralizma znotraj slovenskih elit (kakšen je »tipični« svetovno-nazorski profil pripadnika elite) ter kakšen je njihov odnos do globalizacije in nasploh do tujih idej in vplivov (ter koliko se glede tega ujemajo oz. razhajajo z »običajnimi« državljani); pa tudi to, ali lahko govorimo o obstoju slovenske elitne tradicije s svojimi posebnostmi. Zanimala nas je tudi narava odnosov med posameznimi segmenti elite (dominacija ali enakopravnost), stopnja njihove medsebojne (formalne in neformalne) povezanosti ter posledice tovrstnih povezav. Želeli smo tudi izvedeti, koliko so pripadniki slovenskih elit vključeni v mednarodna elitna omrežja oz. kakšne so njihove povezave z evropskimi oz. svetovnimi elitami. Sogovornike smo tudi povprašali o uspešnosti elit pri zastopanju slovenskih interesov na evropski ravni, o sposobnosti elit, da nastopajo kot dejavnik evropeizacije slovenske družbe.

Večina sogovornikov opredeljuje elito kot tisto skupino ljudi, ki ima tako moč, denar kot tudi znanje. Prav slednje je bilo največkrat izpostavljeno kot to, kar naj bi prava elita posedovala. To pomeni, da pojmujejo elito na celovit način, tj. kot »elito znanja« in »elito moči« (pri čemer ima prva večji pridih »elitnosti«).

področju, kar je smiselno glede na dejstvo, da sta nas zanimala značaj in vedenje elit v luči slovenskega vključevanja v EU. Zato smo potrebovali takšne sogovornike, ki so (bili) vključeni v te procese, bodisi kot pogajalci, diplomati, strokovnjaki za posamezno področje itd., in ki kot takšni poznajo tako naravo samih integracijskih procesov, kot tudi vlogo slovenskih elit v njih. Pri tem je bil poudarek predvsem na politični eliti, ki je imela v omenjenih procesih ključno vlogo – čeprav tudi gospodarske in kulturne elite ni mogoče zanemariti. Potrebno je poudariti, da pri naši raziskavi ni šlo za anketiranje ali intervjuvanje pripadnikov elite kot takšnih (v smislu ugotavljanja njihovih lastnosti), ampak za pridobivanje informacij v zvezi z obravnavano problematiko.

Znanje in usposobljenost slovenskih elit sta bila ocenjena dokaj različno. Večina se jih sicer nagiba k oceni, da so njihove kompetence v splošnem razmeroma dobre, vendar pa nekateri menijo, da so intelektualno dokaj šibke, in izpostavljajo negativne lastnosti, kot so konformizem, oportunitizem, plehkost itd. Predvsem glede usposobljenosti politične, delno pa tudi gospodarske elite se porajajo določeni pomisleki. Med kriteriji, ki jih morajo posamezniki izpolnjevati za zasedbo elitnih položajev, večina sicer navaja določene sposobnosti, kot so izobrazba, znanje in poznavanje področja, vendar tudi druge, manj meritokratske dejavnike. Po mnenju nekaterih mnogi pripadniki elite zasedajo svoje položaje predvsem na podlagi politične in ideološke lojalnosti (kar naj bi bilo posledica politične monolitnosti in dominantne vloge politične elite). Po večinskem prepričanju je slovenska elita precej zaprta, kar pomeni, da obstajajo določene ovire, s pomočjo katerih obstoječi člani ščitijo pridobljene pozicije.

Stopnja samozavedanja je pri pripadnikih slovenske elite v splošnem ocenjena kot relativno visoka.¹¹ Pripadnost naciji je (še vedno) primarni tip identitete, saj se večina ljudi iz slovenske elite čuti bolj Slovence kot Evropejce.¹² V svojih vrednotah se ne razlikujejo bistveno od splošne populacije. To se kaže tudi glede odprtosti do tujih idej in odnosa do globalizacije in z njo povezanih fenomenov (multinacionalke, prost pretok ljudi in kapitala). Tako pripadniki elite kot običajni državljani gojijo relativno ambivalenten odnos do globalizacije, pri čemer je opaziti precejšnjo mero skepticizma. To velja za njihov odnos do tujih idej nasploh. Večina sicer kaže relativno odprtost do tujih idej, ki pa je pogosto bolj deklarativne narave.

V svetovnonazorskem smislu se po mnenju večine sogovornikov slovenska elita nagiba na levo (to še posebej velja za gospodarsko elito). Nasploh je stopnja ideološkega pluralizma ocenjena kot ne posebej visoka. Nekateri to razlagajo kot dediščino prejšnjega režima, ko so vsa ključna področja obvladovali ljudje s partijskim pedigrejem, in s precejšnjo stopnjo kontinuitete, ki je omogočila ohranitev mnogih »starih kadrov« na elitnih položajih.

Elitna tradicija je po mnenju večine sogovornikov razmeroma šibka. Navajajo sicer določene elemente, kot je predvojno meščanstvo, denimo slovenska poslovna elita, ki se je začela oblikovati v 30. letih 20. stoletja, ki pa jo je komunistični režim uničil.¹³ V ocenah povezav med različnimi segmenti (denimo med politično in gospodarsko elito) se mnenja precej razhajajo: nekateri menijo, da je stopnja povezanosti ustrezna, drugi, da je premajhna, tretji pa opazajo določene negativne posledice, kot je razraščanje klientelizma. Večina meni, da je politična elita še vedno dominantna nasproti gospodarski in kulturni eliti.

11. To kaže drugačno sliko kot prej omenjena raziskava *Elite na Slovenskem* iz leta 1995, ki je pokazala relativno nizko stopnjo samozavedanja. Očitno je, da se je samozavest slovenske elite v zadnjih letih okrepila.

12. Nekateri izmed intervjuvancev sicer poudarjajo, da se nacionalna in evropska identiteta ne izključujeta, ampak se dopolnjujeta.

13. Po mnenju enega od sogovornikov je posledica zgodovinske odsotnosti avtohtonih nacionalnih elit močan antielitizem, tj. odpor ljudi do izkazovanja elitnih lastnosti, ki je prisoten tudi v sedanjosti.

Glede integriranosti slovenskih elit v mednarodna omrežja se ocene naših sogovornikov zopet precej razlikujejo. Tako je ta po mnenju nekaterih relativno visoka, po mnenju drugih nezadovoljiva. Razhajajo se tudi v ocenah tega, kateri segment elite je najbolj vključen v mednarodne tokove. Za kulturno elito denimo nekateri trdijo, da je najbolj internacionalizirana, se pravi, najbolj povezana z mednarodnimi krogi (tudi tu se običajno navaja znanstvena elita), po prepričanju drugih pa je najbolj izolirana in vezana na lokalno okolje.

Kot je bilo že zapisano, ima slovenske elita po eni strani vlogo zastopnika nacionalnih teženj v evropskem prostoru, po drugi pa nosilca evropeizacije domače družbe. Rahla večina intervjuvancev slovensko elito pri zastopanju nacionalnih interesov ocenjuje kot relativno uspešno. Vendar pa bi po mnenju nekaterih drugih lahko v svojih prizadevanjih dosegla več.¹⁴ Sposobnost zastopanja nacionalnih interesov je v veliki meri odvisna od tega, kako sama elita gleda na nacionalne interese. Ti naj bi bili razumljeni predvsem kot skrb za ohranjanje nacionalne identitete. Vendar je bil po mnenju nekaterih pojem nacionalnega interesa, o katerem so v zadnjih letih v slovenski javnosti potekale intenzivne debate, zlorabljen za partikularistične namene, predvsem s strani nekaterih nosilcev moči, ki so svoje konkretne interese (npr. po ohranjanju nadzora nad določenimi podjetji) prikazovali kot stvar nacionalnega pomena.

Glede vloge elit pri evropeizaciji slovenske družbe so stališča dokaj ambivalentna. Večina se strinja, da bi elite morale opravljati to funkcijo, se pravi, predstavljati nekakšen zgled za vedenje navadnih državljanov, pri čemer so mnogi skeptični glede njihovih dejanskih zmožnosti za to.¹⁵

Večina sogovornikov opaža določeno sorodnost med slovensko elito ter ostalimi vzhodno- in srednjeevropskimi elitami glede njihove kulturnega profila (v splošnem naj bilo več podobnosti kot razlik). Pri tem se običajno navaja kulturno bližino teh dežel in skupni zgodovinski razvoj, pa tudi podoben položaj v sedanosti.¹⁶

6 Slovenske elite v primerjalni perspektivi

Podatkov iz omenjene raziskave seveda ni mogoče imeti za brezprizivno veljavno sliko stanja, zato na osnovi njenih rezultatov ne moremo postavljati daljnosežnih in vseobsegajočih sklepov. Zavedati se moramo namreč omejitev, ki izhajajo iz nabora intervjuvancev, pa tudi subjektivne narave kvalitativnih podatkov, pridobljenih iz intervjujev, kar je še posebej očitno pri delikatnih temah, kakršna je problematika elit. Vseeno

14. Ena od sogovornic tako opaža premajhno odločnost slovenske elite v primerjavi z madžarsko ali poljsko elito, pri čemer pa izpostavlja objektivne omejitve, kot sta fizična majhnost in relativna strateška nepomembnost.

15. Tako eden od sogovornikov meni, da elite prej zavirajo kot spodbujajo evropeizacijo slovenske družbe. Po mnenju drugega pa bi se morale elite najprej same evropeizirati, se pravi, postati kompatibilne z evropskimi elitami.

16. Eden od intervjuvancev ugotavlja, da se oboji čutijo manjvredne nasproti zahodnim elitam. Po mnenju druge sogovornice pa naj bi se slovenske elite znale bolje samopromovirati kot elite drugih nekdanjih komunističnih držav.

pa lahko ob upoštevanju nekaterih dejstev in podatkov iz drugih raziskav predstavljajo osnovo oz. izhodišče za primerjalni vpogled v naravo slovenske tranzicijske elite.

Slovenska elita je tako kot elite drugih držav s področja Vzhodne in Srednje Evrope privržena evropski usmeritvi; vsaj na deklarativni ravni je to nedvoumno. Tako izmed parlamentarnih strank edino Slovenska nacionalna stranka izraža skepticizem do članstva v EU, medtem ko vse ostale stranke, tako tiste s t. i. »levice« kot tiste s t. i. »desnice«,¹⁷ članstvo v EU nedvoumno podpirajo. V tem smislu obstaja precejšnje sozvočje s stališči prebivalstva, saj je le-to na referendumu maja 2003 devetdesetodstotno podprlo vstop Slovenije v Unijo. Vendar evropska usmerjenost sama po sebi ne zadostuje, da bi nacionalna elita uspešno opravljala funkcijo nosilca družbene modernizacije. Pomembno je, koliko je sama »evropsko kompatibilna«, tj. koliko je sama nosilec tistih vrednot, ki so podlaga delovanja razvitih družb.

Iz analize intervjujev izhaja, da se stopnja konsenza o posameznih vprašanjih med našimi sogovorniki zelo razlikuje. To je lahko posledica različnih funkcionalnih pozicij, na katerih se nahajajo, različnih profesionalnih ozadij, pa tudi različnih ideoloških orientacij in političnih afiliacij.¹⁸ Čeprav se ocene, ki smo jih dobili iz intervjujev, v marsičem precej razhajajo, si je na njihovi podlagi le mogoče ustvariti določeno sliko glede kulturnega profila slovenskih tranzicijskih elit. Ta slika se v precejšnji meri sklada z našo izhodiščno predpostavko, da se slovenske elite nahajajo šele v fazi konsolidacije. Njihovo znanje je v splošnem označeno kot solidno, precejšnja je tudi njihova samozavest. Vseeno pa so opazne določene negativne lastnosti, kot so pomanjkanje kompetenc, konformizem, ideološka uniformnost in odsotnost nazorskega pluralizma.

Te lastnosti v veliki meri izhajajo iz strukturiranosti političnega in sploh družbenega prostora v tranzicijskem obdobju, za katerega je bilo dolgo časa značilno precejšnje nesorazmerje moči med različnimi političnimi tabori in prepletenost različnih elitnih segmentov. To je hromilo nastanek dinamičnega političnega življenja; takšnega, kjer bi imeli opraviti z obstojem realnih političnih alternativ in s tem povezanim nadzorom nad ravnanjem oblastne elite (Adam 1999; Adam in Tomšič 2000, 2002). Politična dominacija »levice« (na čelu z LDS) je bila povezana z nekaterimi značilnostmi kulturne konfiguracije slovenske družbe. Moderni politični razvoj na Slovenskem je dolga leta opredeljeval t. i. kulturni boj.¹⁹ Ta je izvorno pomenil močno ideološko polarizacijo med

17. Pojma politične leve in desne v slovenskem tranzicijskem kontekstu pogosto ne označujeta istega kot v etabliranih demokracijah. Tako so stranke leve dolgo časa uživale podporo nosilcev ekonomske moči, medtem ko so stranke desne nastopale kot zaščitnice interesov malega človeka. Zato je ta dva izraza smiselno uporabljati v narekovajih.

18. Zanimivo je, da tuji sogovorniki v splošnem bolje ocenjujejo usposobljenost slovenskih elit. To je lahko posledica manjše poglobljenosti v slovenske razmere v smislu poznavanja prodornosti, lahko pa tudi relativne neobremenjenosti z lokalnimi zdrahami in travmami. Tuji najverjetneje pripisujejo manjši pomen nekaterim vidikom, kot sta odprtost elite in nazorski pluralizem znotraj nje, saj ti nimajo neposredne zveze z njihovimi aktivnostmi v Sloveniji.

19. Pojem kulturnega boja se sicer nanaša na dogajanje v habsburški monarhiji sredi 19. stoletja, tj. na spopad med liberalno-sekularnimi in katoliško-cerkvenimi skupinami za kulturno prevlado v družbi, predvsem na težnje prvih po odpravi monopola katoliške cerkve nad šolstvom,

sekularnim in katoliškim taborom. V poosamosvojitvenem obdobju pa je ta simbolno-ideološki konflikt zadeval predvsem odnos do polpretekle zgodovine (do medvojnih dogajanj in povojnega obdobja), čeprav se je dotikal tudi klasične teme vloge religije in katoliške cerkve v javnem življenju. Vse to se je v veliki meri dogajalo v funkciji doseganja legitimnosti za ohranjanje oz. pridobitev oblasti. Tako je »levica« slikala pozitivno podobo narodnoosvobodilnega boja, kritizirala kolaboracijo, poudarjala pozitivne strani socialističnega obdobja in izražala skepticizem do vloge katoliške cerkve v javnosti, s čimer je opravičevala svoj dominantni položaj v družbi. Po drugi strani je »desnica« poudarjala negativne plati tako narodnoosvobodilnega boja kot socialističnega režima, s čimer je spodbijala primernost »naslednikov komunističnega režima« za vladanje samostojni Sloveniji, poleg tega pa je izražala benevolenten odnos do vloge katoliške cerkve v javnosti. Dolgoletno ohranjanje oblasti »levice« oz. retencijske elite je bilo močno povezano z javno podporo njenemu odnosu do zadev kulturno-simbolne narave (npr. odnosu do preteklosti), pri čemer je imela zelo pomembno vlogo naklonjenost, ki jo je uživala pri večini sredstev množičnega obveščanja. Dominacija tega političnega tabora je namreč v veliki meri izhajala iz njegovih močnih povezav z različnimi strateškimi skupinami, predvsem s poslovnimi krogi, akademsko sfero in mediji, kar ji je zagotavljalo boljšo opremljenost z različnimi strateško pomembnimi resursi.

Za slovensko tranzicijsko obdobje je značilna tudi premoč politične elite v odnosu do drugih družbenih segmentov. To pomeni, da imajo država oz. politične institucije, ki so pod nadzorom politične elite, izrazito pobudo pri oblikovanju in sprejemanju ključnih odločitev v družbi (Tomšič, 2000). Politične elite si skušajo z različnimi mehanizmi zagotoviti nadzor nad posameznimi segmenti družbe, denimo nad gospodarstvom, financami, mediji. Sem sodi politično kadrovanje v državni upravi, v raznih nadzornih institucijah, bankah in podjetjih v državni lasti, pa tudi razne politično motivirane oblike državne pomoči, s katerimi se skuša ustvariti klientela političnih elit. To prispeva k politični odvisnosti in pomanjkanju avtonomije ostalih (»nepolitičnih«) segmentov nacionalne elite.

Za Slovenijo je značilna šibka elitna tradicija. Nacionalno in politično oblikovanje Slovencev je potekalo v državnem okviru habsburške monarhije, kjer so – tako kot drugi slovanski narodi – imeli status »nedominantne etnične skupine« (Brunn in dr. 1992). Bili so v podrejenem položaju tako v političnem kot v socialnem smislu. Posledica tega je bila šibkost avtohtone nacionalne elite kot skupine s prepoznavno identiteto. Razvoj avtohtone meščanske elite, ki se je začela intenzivneje oblikovati v prvih desetletjih 20. stoletja (npr. poslovno-kapitalski sloj), pa je bil prekinjen s prihodom komunistov na oblast. Antielitizem, naperjen zoper predvojno meščansko elito, je bil namreč sestavni del komunistične ideologije, usmerjene v izgradnjo »brezrazredne družbe«. Prav monistična narava komunistične oblasti je onemogočila oblikovanje elit kot avtonomnih družbenih skupin, neodvisnih od osrednje oblasti – pri tem je izjema del kulturne elite. V tem je slovenska situacija podobna tisti v nekaterih drugih deželah Vzhodne in Srednje Evrope, ki niso imele državotvorne tradicije; to velja za Slovaško, Estonijo in Latvijo (manj za

poleg tega pa je šlo tudi za odnos do drugih vprašanj kulturne narave, denimo avtonomije umetnosti, znanosti itd. (Dolenc 1996).

Litvo, ki ima – sicer dokaj odmaknjeno – tradicijo lastne državnosti). Razlikuje pa se od držav, kot so Poljska, Češka ali Madžarska, kjer se je močna nacionalna elita oblikovala že pred (ponovno) osamosvojitvijo po koncu 1. svetovne vojne. Vezana je bila bodisi na močno nacionalno zavedno plemstvo, iz katerega se je rekrutiral tudi del inteligence (predvsem na Poljskem in Madžarskem), bodisi na močno meščanstvo, ki je nastalo kot posledica industrijskega razvoja (predvsem na Češkem). Tudi pod komunizmom se je v okviru disidentskih skupin ohranil del neodvisne elite, kar še posebej velja za Poljsko, kjer je imelo disidentstvo predvsem od 70. let naprej obliko dokaj množičnega gibanja (Flam 1999; Falk 2003). Tako je sorazmerno šibka vpetost pripadnikov slovenskih elit v mednarodne elitne kroge verjetno povezana s šibkostjo elitne tradicije. Glede na odsotnost elitne tradicije je na prvi pogled nenavadna precej visoka stopnja samozavedanja in samozavesti pripadnikov slovenskih elit, ki pa je lahko selektivna in fokusirana v smislu, da se izraža predvsem na »domačem terenu«, medtem ko je te samozavesti v mednarodnih povezavah manj.

Odnos do elit je pri Slovencih tako kot pri ostalih Vzhodno- in Srednjeevropskih precej ambivalenten. Po eni strani gre za pomanjkanje zaupanja državljanov v svoje elite, predvsem v politično, na kar kažejo podatki o nizkem zaupanju v osrednje politične institucije (parlament, vlado, politične stranke);²⁰ po drugi strani pa jih velik del izraža »elitistična« stališča, denimo v obliki podpore vladavine ekspertov (Duvold in Sedelius 2004).²¹ To odraža precejšnje nezadovoljstvo z delovanjem institucij sistema in posledično same demokracije. Eden ključnih problemov nekdanjih socialističnih družb je šibkost političnih institucij, kar se kaže v njihovi majhni učinkovitosti pri vzdrževanju pravnega reda in sankcioniranju negativnih pojavov, kot sta klientelizem in korupcija (Derleth 2000: 324). To ima lahko negativne posledice za stabilizacijo demokracije. Čeprav na osnovi podatkov iz različnih raziskav o močni zasidranosti protidemokratskih vrednot v deželah Vzhodne in Srednje Evrope ne moremo govoriti (Rose in dr. 1999; Rose 2002; Berglund in dr. 2004), je zaradi pomanjkanja izkušenj z demokratičnim političnim življenjem še vedno prisotno precej nekonsistentnosti in nezumevanja nekaterih temeljnih demokratičnih principov, pa tudi ohranjanje določenih z demokracijo nekompatibilnih sentimentov, kot so odpor do političnega tekmovanja, nasprotovanje drugačnim mnenjem in personificirano razumevanje politike.

Očitno je torej, da je od ravnanja elit, predvsem njihove odgovornosti tako do državljanov kot do ustavnega reda, odvisen uspeh pri izvedbi družbene transformacije. Ni namreč dovolj, da so elite same evropsko kompatibilne glede svojih vrednot, kompetenc in vedenjskih vzorcev, ampak morajo biti sposobne to prenesti tudi v širše družbeno okolje. Za to je potrebna njihova vpetost vanj, se pravi, povezanost elit z neelitami, kar omogoča medsebojno komunikacijo, sodelovanje in posledično tudi zaupanje.

20. Za podatke o tem glej raziskave, kot so *New Democracies Barometer V* (1998), *European Values Survey* (1999–2000) in *Candidate Countries Eurobarometer* (2004).

21. Gre za podatke, kot je denimo strinjanje s trditvijo "Enotna vlada, sestavljena le iz najsposobnejših, naj nadomesti vlado, sestavljeno iz izvoljenih predstavnikov." iz raziskave *New Europe Barometer* (2001).

Slovenske elite so, če sklepamo glede na njihovo identiteto, dokaj nacionalno zakoreninjene. Tudi po svojih vrednotah so v pretežni meri kompatibilne s splošno populacijo. To pomeni, da ni kulturnega prepada med izobraženo, kozmopolitsko in mednarodno integrirano elito ter dokaj neizobraženimi, tradicionalističnimi in do zunanjega sveta skeptičnimi množicami, kot v deželah jugovzhodne Evrope, denimo v Bolgariji in Romuniji (Kabakchieva 2004; Nastase 2004). Glede na to lažje igrajo vlogo generatorja evropeizacije slovenske družbe. Vendar je za znaten del enih in drugih značilna precejšnja stopnja zaprtosti do tujih idej in ambivalenten, če ne že kar odklonilen odnos do globalizacije.²² Ta zaprtost je v veliki meri posledica t. i. gradualističnega načina sistemske transformacije, ki je bil v Sloveniji prevladujoč v preteklem obdobju. Temeljlil je na postopnih spremembah predvsem na gospodarskem področju, kar se je odražalo v počasni privatizaciji, ohranjanju vloge države pri vodenju gospodarstva in v nizkem deležu tujih vlaganj. Ta gradualizem je bil posledica endogene narave slovenske tranzicije ter relativno progresivnih in učinkovitih reform, ki jih je Slovenija izvedla v zadnjem desetletju pred spremembo socialističnega sistema (Rojec in dr. 2004: 479). Povezan pa je bil tudi z visoko stopnjo retencije, saj je ohranjal pomembno vlogo stare ekonomsko-menedžerske elite, ki je v navezavi na državo tudi v novih razmerah obdržala velik del svojih pozicij in ki ni bila naklonjena preveliki odprtosti, saj bi ta lahko ogrozila njen položaj. Če je v začetku tranzicijskega obdobja takšen postopni pristop imel določene prednosti, ker je pomenil blaženje socialnih pretresov, pa je začel sčasoma kazati negativne učinke, predvsem zmanjševanje konkurenčnosti (kar kažejo podatki mednarodnoprimerjalnih raziskav, kot je npr. *World Competitiveness Yearbook*). To predstavlja določeno oviro pri vključevanju Slovenije v mednarodne tokove s pomočjo uspešnega tekmovanja na globalni ravni. Zato se kaže potreba po izvedbi določenih strukturnih reform v smeri večje fleksibilizacije sistema.²³

7 Sklep

Slovenija sodi po vseh merljivih kriterijih med tranzicijsko najuspešnejše nekdanje socialistične države, in to tako glede splošne razvitosti kot glede stanja demokracije (Tomšič 2002; Adam in dr. 2004). Tudi proces pogajanj za vključitev v EU se je iztekkel relativno uspešno, navkljub kritikam nekaterih kompromisov (npr. t. i. španskega kompromisa), ki jih je Slovenija morala skleniti. To pomeni, da tudi slovenske elite pri opravljanju svoje funkcije niso ravno odpovedale. Vseeno pa obstaja precej skepticizma glede njihove zmožnosti prevzemanja vloge nosilca evropeizacije slovenske družbe. Vsekakor je pri njih opaziti določene pomanjkljivosti, ki jih nakazujejo tudi rezultati

22. Tako je po podatkih raziskave *World Competitiveness Yearbook* 2004, ki analizira konkurenčne sposobnosti posameznih držav in regij (vsako leto ga pripravlja Institute for Management Development iz Laussane), Slovenija glede odprtosti nacionalne kulture za tuje ideje uvrščena povsem na zadnje mesto (med 51 državami).

23. Socialne in ekonomske reforme, ki jih je konec leta 2005 predlagala vlada, naj bi po mnenju njihovih avtorjev s svojo intenco liberalizacije in deetatizacije družbe pomenile prekinitev z logiko gradualizma.

naše raziskave. Te so povezane z omenjeno odsotnostjo močne elitistične tradicije, kar je posledica zapoznele in nepopolne socialne in politične modernizacije. V veliki meri pa so tudi rezultat politične in družbene dinamike v tranzicijskem obdobju, ki sta jo zaznamovali dominacija t. i. retencije elite in precejšnja politična polarizacija, povezana s prevlado konfliktov simbolno-ideološke narave v političnem in javnem prostoru.

Predvidevati je mogoče, da bo zamenjava na oblasti, ki se je zgodila na zadnjih parlamentarnih volitvah, prispevala k vzpostavitvi večjega političnega in družbenega ravnovesja. Poleg tega se je v zadnjem času zmanjšala intenzivnost nekaterih konfliktov, ki sodijo v repertoar kulturnega boja in zadevajo različne vidike odnosa do preteklosti. V ospredje namreč stopa vprašanje strukturnih reform, usmerjenih v liberalizacijo gospodarstva (pa tudi nekaterih drugih področij), ki jih je predlagala vlada. Kaže torej, da bodo v prihodnjih letih na slovenskem političnem prizorišču ključno vlogo imele tematike, povezane z razvojem, kar je pozitiven premik. Vprašanje je sicer, ali bo to spremenilo odnose med različnimi političnimi tabori. Ti so bili pogosto obremenjeni z ideološkimi nasprotji in travmami iz preteklosti. Vse to postavlja slovenske elite pred zahtevno nalogo zagotavljanja razmer, ki bodo ob ustrezni sposobnosti strateškega razmišljanja in načrtovanja omogočile optimalni izkoristek kreativnih potencialov družbe. Od tega, koliko bodo pri tem uspešne, je v veliki meri odvisna prosperiteta Slovenije v evropskem institucionalnem kontekstu.

Literatura

- Adam, Frane (1999): Ambivalentnost in neznosna lahkost tranzicije. V N. Grafenauer in dr. (ur.): Sproščena Slovenija: 99-113. Ljubljana: Nova revija.
- Adam, Frane, in Tomšič, Matevž (2000): Transition Elites: Catalysts of Social Innovation or Rent-Seekers. *Družboslovne razprave*, XVI, 32/33: 223-245.
- Adam, Frane, in Tomšič, Matevž (2002): Elite (Re)configuration and Politico-economic Performance of Post-socialist Countries. *Europe-Asia Studies*, 54 (3): 435-454.
- Adam, Frane, in dr. (2005): The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe. Budapest, New York: CEU Press.
- Ágh, Attila (1994): The Social and Political Actors of Democratic Transition. V A. Ágh: The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps: 291-306. Budapest: Hungarian Centre of Democracy Studies.
- Bachrach, Peter (1967): The theory of democratic elitism. Boston: Little, Brown and Company.
- Berglund, Stein, Ekman, Joakin, in Linde, Jonas (2004): An Assessment of Support for Democracy in the New EU Member-States. V A. Jankauskas, R. Vilpišauskas in I. Vinogradnaite (ur.): Central Europe Beyond Double Enlargement: 211-228. Vilnius: Vilnius University.
- Bozoki, Andras (2003): Theoretical Interpretations of Elite Change in East-Central Europe. *Comparative Sociology*, 2 (1): 215-247.
- Brinar, Irena, in Svetličič, Marjan (1999): Enlargement of the European Union: the case of Slovenia. *Journal of European Public Policy*, 6 (5): 802-821.
- Brunn, Gerhard, Hroch, Miroslav in Kappeler, Andreas (1992): Introduction. V A. Kappler (ur.): The formation of national elites: 1-10. Aldershot: Dartmouth, New York: New York University Press.

- Cabada, Ladislav (2000): Razumevanje nacionalne in evropske identitete – primer Češke republike. *Teorija in praksa* 31 (1): 16-29.
- Cabada, Ladislav (2002): Češki nacionalni interes(i) in Evropska unija glede na politično strankarstvo na Češkem. *Teorija in praksa* 39 (1): 601–612.
- Candidate Countries Eurobarometer 2004, European Commission.
- Derleth, J. William (2000): *The Transition in Central and Eastern European Politics*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Dolenc, Ervin (1996): *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Duvold, Kjetil, in Sedelius, Thomas (2004): *Alternative to Democracy: The Resilience of Elitist and Authoritarian Preferences in Central and Eastern Europe*. V A. Jankauskas, R. Vilpišauskas in I. Vinogradnaite (ur.): *Central Europe Beyond Double Enlargement: 229–249*. Vilnius: Vilnius University.
- Eisenstadt, S. N. (1973): *Tradition, Change and Modernity*. New York: John Wiley & Sons.
- Etzioni-Halevy, Eva (1989): *Elite Power, Manipulation and Corruption*. *Government and Opposition*, 28 (2): 215–231.
- Etzioni-Halevy, Eva (1993): *The Elite Connection: Problems and Potential of Western Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Etzioni-Halevy, Eva (1997): Introduction. V E. Etzioni-Halevy (ur.): *Classes & Elites in Democracy and Democratisation, XXIII-XXV*. New York & London: Garland Publishing.
- European Values Survey (1999-2000). WORC, Tilburg: Tilburg University.
- Falk, Barbara (2003): *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest, New York: CEU Press.
- Field, G. Lowell, Higley, John, in Burton, G. Michael (1990): *A New Elite Framework for Political Sociology*. *Cahiers Vilfredo Pareto*, 28 (88): 149–181.
- Flam, Helena (1999): *Dissenting Intellectuals and Plain Dissenters: The Cases of Poland and East Germany*. V A. Bozoki (ur.) *Intellectuals and Politics in Central Europe: 19–41*. Budapest: CEU Press.
- Fodor, Eva, Wnuk-Lipinski, Edmund, in Yershova, Natasha (1995): *The New Political and Cultural Elite*. *Theory and Society* 24: 783–800.
- Gill, Graeme (2000): *The Dynamics of Democratization. Elites, Civil Society and the Transition Process*. New York: St. Martin's Press.
- Higley, John in György Lengyel (2000): *Elite Configuration after State Socialism*. V J. Higley in G. Lengyel (ur.): *Elites after State Socialism: 1–21*. Lahnam: Rowman & Littlefield Publishers.
- Higley, John, Pakulski, Jan, in Wesolowski, Wlodimierz (1998): Introduction: *Elite Change and Democratic Regimes in Eastern Europe*. V J. Higley, J. Pakulski in W. Wesolowski (ur.): *Post-communist Elites and Democracy in Eastern Europe: 1–33*. London: Macmillan Press Ltd.
- Hughes, James Gwendolyn Sasse, in Gordon, Claire (2002): *Saying 'Maybe' to the 'Run To Europe'*. *Elites and the Political Space for Euroscepticism in Central and Eastern Europe*. *European Union Politics*, 3 (3): 327–355.
- Huntington, Samuel (1993): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman & London: University of Oklahoma Press.

- Iglič, Hajdeja in Rus, Andrej (2000): From Elite Reproduction to Elite Adaptation: The Dynamics of Change in personal Networks of Slovenian Elite. *Družboslovne razprave*, XVI (32/33): 181–197.
- Kabakchieva, Petya (2004): Bulgaria, Research Field 2: Accession negotiations between member-states and the governments of the candidate countries. Projekt *After Accession. The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or Liability*. Wien: Institut für die Wissenschaften vom Menschen.
- Kaminski, Antoni, in Kurczewska, Joanna (1994): Strategies of Post-Communist Transformation. Elites as Institution-Builders. V B. Grancelli (ur.): *Social Change and Modernization. Lessons From Eastern Europe*: 131–152. Berlin: De Gruyter.
- Karl, Terry Lynn, in Schmitter, C. Philippe (1991): Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe. *International Social Science Journal*, 128: 269–284.
- Keller, Suzanne (1991): *Beyond the Ruling Class. Strategic Elites in Modern Society*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Kramberger, Anton (1998): Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia during 1988-95: Summary Statistics on Elite Segments. Ljubljana: CESTRA.
- Lijphart, Arend, in Waisman, Carlos (1996): The Design of Democracies and Markets: Generalizing Across Regions. V A. Lijphart in C. Waisman (ur.): *Institutional Design in New Democracies*: 235–248. Boulder & Oxford: Westview Press.
- Machonin, Pavel, in Tuček, Milan (2000): Czech Republic: New Elites and Social Change. V J. Higley in G. Lengyel (ur.) *Elites after State Socialism* 25–45. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- McSweeney, Dean, in Temest, Clive (1993): The political science of democratic transition in Eastern Europe. *Political Studies*, 41 (3): 408–419.
- Mills, C. Wright (1965): *Elita moči*. Ljubljana: DZS.
- Mosca, Gaetano (1997): The Ruling Class in Representative Democracy. V E. Etzioni-Halvey (ur.): *Classes & Elites un Democracy and Democratization*: 53–62. New York & London: Garland Publishing.
- Nastase, Dorina Maria (2004): Romania, Research Field 2: The bureaucratic socio-economic culture. Projekt *After Accession. The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or Liability*. Wien: Institut für die Wissenschaften vom Menschen.
- New Democracies Barometer V (1998). Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- New Europe Barometer (2001). Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Pareto, Vilfredo (1997): The Governing Elite in Present-Day Democracy. V E. Etzioni-Halvey (ur.): *Classes & Elites un Democracy and Democratization*: 47–52. New York & London: Garland Publishing.
- Pateman, Carole (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rojec, Matija, in dr. (2004): The Rise and Decline of Gradualism in Slovenia. *Post-Communist Economies*, 1 (4): 459–482.
- Rose, Richard, Mishler, William, in Haerpfer, Christian (1999): *Democracy and its Alternatives*. London: Polity Press.

- Rose, Richard (2002): *Advancing Into Europe? The Contrasting Goals of Post-Communist Countries*. Nations in Transit 2002, Freedom House. Dostopno prek: http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2002/rose_essay2002.pdf, 21. 3. 2004.
- Sartori, Giovanni (1987): *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey: Chatham House Publishers.
- Srubar, Ilja (1998): *Elitewandel in Der Tschechischen Republik*. Aus Politik und Zeitgesichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B8/98: 21–31.
- Stawarska, Renata (1999): *EU enlargement form the Polish perspective*. Journal of European Public Policy, 6 (5): 822–838.
- Steen, Anton (1997): *The Baltic Elites after the Change of the Regime*. V H. Best in U. Becker (ur.): *Elites in Transition*: 149–170. Opladen: Leske & Budrich.
- Szelenyi, Ivan, in Szelenyi, Szonja (1995): *Circulation or Reproduction of Elites During the Post-Communist Transformation of Eastern Europe*. Theory and Society, 24: 615–638.
- Tomšič, Matevž (2000): *Oblikovanje političnega prostora in političnih elit na Slovenskem*. Nova revija, 219–220: 260–277.
- Tomšič, Matevž (2002): *Politična stabilnost v novih demokracijah*. Ljubljana: ZPS.
- Wasilewski, Jacek (1999): *The Integration of the Polish Post-Transition Elite*. The Soviet and Post-Soviet Review, 26 (1/2): 139–180.
- Welzel, Christian (2002): *Effective democracy, mass culture, and the quality of elites: the human development perspective*. International Journal of Comparative Sociology, 43 (3/5): 317-350.
- Welzel, Christian, Inglehart, Ronald, in Klingemann, Hans-Dieter (2003): *The theory of human development: A cross-cultural analysis*. European Journal of Political Research, 42 (3): 341-379.
- World Competitiveness Yearbook 2004. Laussane: Institute for Management Development.